

a szerző által felsorolt uralkodónok vagy családtagjaik keltező értékű hajviselet-változásait egy rajzos táblán is követni lehetne.

Amint említettem, a kötet fontos érdeme a legújabb kutatások, elméletek követése, és ha szükséges, kritikája is. Ilyen Janet Stephens úgynevezett hajvarrás-elméletének hipotézise. Ezt az elképzelést a magam részéről, a szerzővel egyetértésben, a korabeli források hiányában igen megkérdőjelezhetőnek vélem. A varrótűk Stephens által speciálisnak vélt típusai nem jelentenek meggyőző bizonyítékot, és a kutató nem veszi figyelembe a mediterrán térség lakóinak sajátos hajtípusait sem. A kiegészítő hajdúsítás ötlete inkább a mai fodrászgyakorlat spekulatív kivetítésének tűnik.

A Római Birodalom előkelő asszonyai sminkjének, frizurájának és a hajviseletük kiegészítőinek jellemzésénél a szerző kiemeli a színek szerepét. Ma már az ókori épületek szobrainak vizsgálata a Winckelmann által csodált, a hófehér márvány hideg eleganciáját sugalló világot egyértelműen megcáfolta. Az ókori görög-római szobrok színesek voltak, s mint Facsády rámutat, a római előkelő nők is ezeket a szobrokat utánozták világítóan fehérre festett arcbőrükkel és az erősen kihúzott szem- és szájkontúrokkal. (Itt jegyezném meg, hogy a monográfia régészeti illusztrációi közül a britanniai kelta bronztárgyak szemkihúzó eszközként való, R. Jackson-féle rekonstrukcióját nem tartom meggyőzőnek, lásd 35–36. o.).

A kirívó színek kedvelése jellemezte a római nők ruházódását is. Ruházatuk kevés darabból állt, ezek szabása igen egyhangú volt, így a nők különböző élénk színekkel és változatos ékszerekkel tették dekoratívvá megjelenésüket. A régi Róma asszonyainak a világot idéző filmek, ismeretterjesztő könyvek mögött leggyakrabban Lawrence Alma-Tadema festményei húzódnak, ő volt az a modern művész, aki először fel merte és fel tudta idézni a római öltözködés színpompáját, még olyan vallásos témában is, mint Paula és Szent Jeromos beszélgetését ábrázoló festményén (1898).

A ruházat mellett a könyv egyik legterjedelmesebb fejezte az ékszerek leírása, ami a szerző pannoniai kutatásainak fő vonulata, és az illusztrációkon látható tárgyak többsége is az Aquincumi Múzeum gyűjteményének darabja.

Az ékszerekre minden korban igaz, hogy a sminknél, a frizuránál és a színes ruháknál még inkább kiemelik viselőjük különleges megjelenését, ugyanakkor lényeges szerepük van a vagyoni megőrzésében, felhalmozásában. Ennek fényében fontos a szerzőnek az a megállapítása, hogy az ékszerek értékét a római korban a felhasznált anyagok minősége és mennyisége adta, kisebb jelentőségű volt a ráfordított munka és az ékszer egyedisége (99. o.). A művészettörténeteket és régészeket pedig éppen a technikák érdeklik, amelyekről részletesen olvashatunk a könyvben. A szerző követi a nyersanyag beszerzésének útját egészen az ékszerek értékesítéséig. Nagyon találó címet kapott a „Fejtől a lábbig díszítmények” című alfejezet, melyben Facsády a hajtűktől kezdve a cipőket borító díszekig összefoglalja azokat a régészeti leleteket, amelyekről a korabeli források is beszélnek. Vajon miben örizték a nők kincseiket, voltak-e „széffeik”? Erről idézi a szerző Martialis anekdotáját egy bizonyos Cleriusról, akinek minden ujján hat gyűrű volt, mivel gyűrűtartó doboz hiányában nem veheti le azokat (115. o.).

A kötet végén a férfiak testápolásáról, haj- és szakállviseletéről, valamint ruhadarabjaikról is találunk egy rövid fejezetet.

A könyv egyik nagy erényének tartom, hogy a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan feltünteti a szépségápoláshoz kötődő tárgyak latin elnevezéseit, amennyiben azok hitelesen megállapíthatók. Sajnos voltak olyan évtizedek, amikor ezek használatát az elavult, régiségtani iskolás szemlélet tudománytalan, idejétmúlt maradványának tekintették. Pedig a latin megnevezések – különösen a magyar nyelvű publikációk esetében – a különböző nyelvek néha mesterségesen kiöltött terminus technicusaival szemben sok esetben egyértelműbben utalnak az egykori tárgy funkciójára.

A kötet kivitelezése, a gazdag képanyag kiváló minősége az Archaeolingua Kiadó érdeme.

T. Bíró Mária

Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai. Szerk. Déri Balázs. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 2013, 316 oldal.¹

Az étkezés nem csupán létfeltétel, de rituális tevékenység is. Minden vallásban fontos és megkülönböztető szerepe van az ételekhez és azok elfogyasztásához kötődő szabályoknak, annak, hogy mikor, hol, mit, hogyan ehethat az adott hitrendszer követője. Az étkezés mint univerzális vallási jelenség tehát joggal lett témája az ELTE BTK-n működő Vallástudományi Központ 2012 novemberében megrendezett konferenciájának. A vallástudományi konferenciák sorában a harmadik volt a *Convivium*: az immár hagyományos sorozat első rendezvénye – amelyet 2010-ben rendeztek – *A liturgikus gondolkodás alakzatai Pázmány Péter korában* címet viselte. Egy évvel később következett a *Conversio*, amely a megtérés, betérés, áttérés, térítés jelenségét vizsgáló előadásokat vonultatott fel. (Az e konferencia anyagából készült kötetről lásd jelen számban Herner Máté recenzióját. A szerk.) Az étkezési előírásokat bemutató-elemző konferencia 2012. november 6–7-én zajlott. 2013. november 19–20-án került sor a negyedik konferenciára, *Religio(nes)* címmel.

A *Convivium* – Déri Balázs bevezetőjét követő – hat fejezete, amelyekbe a tanulmányokat csoportosították, nagyjából a konferencia szekcióbeosztását tükrözi. Az első fejezet nem más, mint Kalla Gábor, Raczky Pál és V. Szabó Gábor közös tanulmánya, „Ünnep és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján” címmel. Kalla Gábor elméleti bevezetője a lakoma mint társadalmi és rituális jelenség régészeti vizsgálatának különböző szempontjait, módszereit és nehézségeit ismerteti, vázolja a lakoma tipológiáját, végül egy táblázatban mutatja be, milyen nyomai, „anyag lenyomatái” jelenhetnek meg az étkezéseknek a régészeti feltárások során. A teoretikus felvezetést három esettanulmány követi. Raczky Pál Polgár-Csőszhalom neolitikus lelőhelyét ismerteti, majd a feltárás során előkerült, lakomára utaló jeleket. V. Szabó Gábor tanulmánya a

késő-bronzkori (Kr. e. 13–12. századi) deponált edénykészletekkel foglalkozik, azok típusaival, funkcióival, földbe kerülésük okaival, majd mindezekből az edények használóira és a társadalomra nézve is fontos következtetéseket von le. Végül egy nagyszabású új-asszír politikai lakomával ismerkedhetünk meg: a II. Aššur-nāšir-apli kalhui palotájának felavatása alkalmából rendezett tíznapos ünnepségsorozatról a „bankett-sztélén” fennmaradt százötven soros leírásnak köszönhetően alkothat képet a tudomány, és Kalla Gábor jóvoltából e kötet olvasója is.

A második fejezet címének megfelelően (*Étkezési tilalmak az ókori görögöknél, a zsidó vallásban és az iszlámban*) három tanulmányt tartalmaz. Gaál Balázs „A dietetikától az etikáig” című írásában antik görög étkezési tabuk irodalmi nyomait tárja elénk, valamint a forrásokban fellelhető ókori magyarázatokat, amelyek a bab-, a hal- és a hústilalom esetében is szerteágazóak, és valóban az egészségügyi megokolástól a morális érvekig terjednek. A zsidó vallás szigorú étkezési szabályrendszerét Vincze Kata Zsófia tanulmánya, „A kórság társadalompolitikája” a kórságot mint rítust és mint társadalmi jelenséget, zsidó és nem-zsidó megkülönböztetésének fontos eszközét is elemzi. „Ügyszólván tudományos közhely, hogy az étkezési szabályok az egyik legfontosabb szimbolikus választóvonalat képezik »mi« és »ők« között” – fogalmazza meg Szombathy Zoltán is (76. o.). A zsidó vallás mellett az iszlámban is hangsúlyos ezen előírások megkülönböztető szerepe, „Miért nem ehetnek emberhúst a muszlimok?” című tanulmányában azonban nem ez az elválasztó funkció kerül középpontba. A középkori muszlim vallástudósok válaszait vizsgálja meg a címben feltett provokatív kérdésre: ti. a Koránban nem szerepel *expressis verbis* az emberevés tilalma, mégis tabu, s ez a bemutatott példák tanúsága szerint komoly fejtörést okozott a muszlim tudósoknak.

Az „...amit én megtisztítottam...” (*Act 10, 9–23*) című fejezet négy tanulmányt vonultat fel, és ebből kettő témája az *Apostolok cselekedeteinek* a fejezet címét adó részlete. Barta Zoltán az „»Óljed és egyél«. Éhség és evés Péter történetében” címet viselő munkájában rámutat: a pogányok megtérését elbeszélő más-

fél fejezet (*Act 10, 1–11, 18*) központi eleme az éhség és evés, illetve hiány és beteljesülés közti párhuzam, sőt ez adja a történet ívét is. Ezt az állítást a bibliai szakasz motívumainak mélyreható vizsgálatával támasztja alá. Ugyanennek az újszövetségi részletnek a recepciótörténetével, pontosabban Péter látomásának a zsidó–keresztény–pogány érintkezés szemszögéből történő értelmezésével foglalkozik Hanula Gergely a „Péter látomása a görög patrisztikában” című írásában. Hét egyházatyá – Origenés, Chrysostomos, Alexandriai és Jeruzsálemi Kyrillos, Didymos, Maximus Confessor, valamint Nyssai Gergely – fejtegetéseit ismerteti a témában. Rajki Zoltán „Bibliai étkezési tilalmak. Hetednap adventista értelmezés” című tanulmányából megtudhatjuk, hogy „az egészséges életmód a hetednap adventistáknak vallási kérdés” (97. o.). Bemutatja a felekezeti történetét, fejlődési irányait, a megfelelő táplálkozás jelentőségét. A fejezetet Déri Balázs írása zárja. Az „Egy bugaci baptista família étkezései” bensőséges hangvételű esettanulmány. A szerző saját családjának történetébe avatja be az olvasót, leírja, dédszülei milyen állhatatosan követték a vallásos előírásokat: az étkezések során is a mértékletesség és a bibliai törvények voltak az irányadók az alapvetően baptista (valójában – mint a tanulmányból kiderül – „keveredett” vallási szabályokat követő) háztartásban.

Lakoma: liturgia és paraliturgia a címe a negyedik fejezetnek, amelyet Voigt Vilmos tanulmánya nyit: „Der Mensch ist, was er ißt”.² A táplálkozás inkorporációs jellegét a kereszténységen belül a szentségek mutatják, amelyek Krisztus testét és vérének jelképezik, így tehát a hívő „magába fogadja” az istenit, egyesül vele, ugyanakkor az is „birtokba veszi” az embert. A szív megkülönböztetett szerepét – amelyet több történettel is alátámaszt a szerző – keresztény kultúrkörben is megfigyelhetjük, s erre Hajnal Mátyás *Szíves könyvecskéje* (1642) a példa. Alácsi Ervin János tanulmánya az „*O sacrum convivium!* Teológiai kommentár Aquinói Szent Tamás *Adoro te devote* kezdetű himnuszához” címet viseli. Miután röviden bemutatja a történelmi, egyháztörténeti hátteret, versszakról verszakra elemzi a művet, és vizsgálja teológiai alapjait. „A pászkavacsora emlékezete a kereszténységben és a húsvéti ételszentelés” című

írás Földváry Miklós István munkája. Három részből áll: először megtudjuk, a latin liturgiában legalább három megfelelője lehet a pászkavacsorának, de hivatalos szinten sehol sem jelenik meg. A tanulmány második része a húsvétkor megszentelendő ételeket és a hozzájuk fűződő áldásszövegeket mutatja be, míg a harmadik a haláladás jellegzetesen közép-európai hagyományát és a nagycsütörtöki halvacsorának az *Esztergomi ordináriuskönyvben* megjelenő szokását ismerteti, amelyek párhuzamai azt sejtetik, a hal helyettesítette a bárányt a „keresztény pászkavacsorán”. Népi valóság és liturgia kapcsolatát vizsgálja Bárh Dániel „Ételek és italok megáldása. Népi igények és egyházi kínálat a kora újkortól napjainkig” című írása. Rámutat, hogy a népi hitéletnek akkor is részei voltak a középkori babonás, mágikus elemek, amikor azok lassan, fokozatosan kiszorultak a szertartásrendből, és különösen nagy szerepe volt a „népi szentelményeknek”. Az étel- és italáldásokat a „népi igények” szempontjából mutatja be és elemzi a szerző.

Az ötödik és hatodik fejezet a Távol-Kelet vallásainak étkezési szabályrendszereiből ad ízelítőt az olvasónak. Az *Étkezési tilalmak az indiai vallási hagyományokban* című rész első tanulmánya Kiss Csabáé: „A tantrikus étlap: Manu menüje helyett”. A *Brahmāyāmalā* legrégebbi fennmaradt szövege alapján mutatja be és vizsgálja a tantra szélsőségeit, különös tekintettel a táplálkozással kapcsolatos előírásokra. Kiderül, a végtelenen tiszta vagy épp ellenkezőleg, az extrém módon tisztátalan gyakorlatok és ételek végső célja éppen a határok elmosása, illetve az istennel való egyesülés. A személyesebb tantrikus hagyomány után a szikh vallás kollektív jellegét mutató sajátos intézmény nyel ismerkedhetünk meg Radnóti Alice „Közösségi étkezés a szikh vallásban. A *langar* doktrinális és társadalmi vonatkozásai” című írásában. A *langar* „a szikh templomhoz csatolt konyha”, ahol bárkit ingyen vendégül látnak, sőt a híveknek kötelességük is itt étkezni, ezzel is bizonyítva, hogy elutasítják a kasztrandszert – a *langar* tehát egyenlőséget hirdet és szimbolizál, miközben segíti a rászorulókat. E jellegzetes intézmény vallási és társadalmi funkcióját vizsgálja a tanulmány, s ezen keresztül mutatja be a szikh vallást is.

A hatodik fejezet a *Rituális étkezés és étkezési előírások Kínában* címet viseli. Kezdetül nagy szerepet játszott a kínai kultúrában a rituális lakoma: „az étel elkészítése, elfogyasztása, megosztása a közösség tagjaival és a (...) szellemvilágnak történő felajánlása nagy horderejű szakrális gesztus volt”. (177. o.) Pap Melinda e különleges étkezések ókori forrásait tárja elénk: az írásos emlékeket és a régészeti leleteket egyaránt vizsgálja „Rituális étkezés az ókori Kínában” című tanulmányában. A Shang-kori jóslócsontok és bronzedények feliratait után a Nyugati Zhou-korban keletkezett *Dalok* könyvének 209. versének segítségével igyekszik képet alkotni a lakoma lényegi elemeiről és funkciójáról. „Gabona nélkül a hegyen. Egy sajátos étkezési előírás a vallásos taoizmusban” – ez a címe Kósa Gábor írásának, amely a tulajdonképpeni konferenciakötet utolsó darabja. Az ún. filozófiai és vallásos taoizmus számára is fontos a halhatatlanság kultusza, amelyet egy ókori szöveg a hegyekbe való elvonulással azonosít. A tanulmány a hegyek, a gabonafélék és a „három halálhozó” kapcsolatát boncolgatja, miközben nagy hangsúlyt fektet a taoista étkezési előírásokra, különös tekintettel a legsajátosabb tabura, a gabonafogyasztás tilalmára.

A *Convivium* „bónusztanulmánya” Gaál Balázs *Vegetarianizmus és nem-ártás az ókori Indiában. Keleti és nyugati perspektívák* című munkája. Eredendően a szerző indológia szakos szakdolgozata volt, azonban „kivételes alaposága” révén – amelyet a szerkesztői előszó is kiemel – méltó „ráadása” a kötetben felvonultatott tanulmányoknak. Miután ismerteti az *ahimsāra* (nem-ártás) vonatkozó modernkori elméleteket, az indiai vegetarizmus „nyugati megítélését” tükröző ókori görög szövegeket veszi sorra Hérodotosztól Onésikritoson és Megasthenésen át a tyanaí Apollóniosig. Ezt követően Ásoka ediktumainak a témához kapcsolódó passzusait elemzi, az eredeti, prákrit nyelvű feliratokat és azok Kandahār-óvárosban talált görög nyelvű fordításait is vizsgálva (a szövegeket magyarul is közli a függelékben). Az ediktumokat a keleti és nyugati kultúrák metszéspontjában létrejött szövegeként értelmezve rámutat: az antik görög és az indiai gondolkodás korántsem állt távol egymástól e tekintetben, amennyiben mindkét kultúrának fontos volt a

„nem-ártás”, az élőlények iránti tisztelet, amelyet csak felerősítettek a hellenisztikus korban megélnélkülő kapcsolatok.

„Testünk és környezete között egyik legfontosabb kapocs minden bizonynyal az élelem.” Hogy Szent-Györgyi Albert szavai nemcsak praktikus, biológiai, de szakrális értelemben is igazak, jól példázza ez a kötet. A tanulmányok sokféle módon közelítik meg és mutatják be egy-egy vallás étkezési előírásait. A szerzők minden esetben az adott terület szakértői, amely a tudományos színvonalat is biztosítja. Minden tanulmány bőséges szakirodalmat vonultat fel, ami segíthet az olvasónak elmélyülni egy-egy témában – kár, hogy nem egységes a bibliográfia kialakítása (az első fejezet anyagát még külön irodalomjegyzék tartalmazza, a továbbiakban a lábjegyzetekben találunk pontos hivatkozásokat). A Hagion-sorozat darabjait tankönyvnek is szánják a készítők. Nem tudom, diákként szívesen használnám-e, mivel annak az egységes szemléletnek, amelyet egy tankönyvtől várok, már csak műfaja miatt sem tud megfelelni. Az viszont tagadhatatlan, hogy „ajánlott olvasmányként” jócskán bővítette vallástudományi ismereteimet. Úgy hiszem, a felvonultatott témák és a különféle, gyakran a megszokottól eltérő megközelítési módok sokaknak szolgálhatnak érdekes és hasznos tanulságokkal. Jó étvágyat hozzá!

Peszlen Dóra

Jegyzetek

- 1 A kötet minden szövege elérhető az interneten, az ELTE BTK Vallástudományi Központ honlapján is: <http://vallastudomany.elte.hu/content/αγ10ν-2---convivium>
- 2 „Az ember az, amit megeszik.”

Conversio. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai. Szerk. Déri Balázs. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 2013, 591 oldal.¹

Áttérés, megtérés, betérés, kitérés – sorolhatnánk tovább azokat a magyar kifejezéseket, amelyekkel a fordítók általában megkísérik lefedni a *conversio* jelentéstartamát. A fordítás interpretáció; ez ebben az esetben különösen igaz. A *conversio*-t lehetetlen magyarítani anélkül, hogy egyidejűleg elhelyeznénk egy földrajzi és gondolati térképen, illetve időszívon.² Az egyes íráskötetbeli elhelyezése nagyrészt a konferencia szekcióit követi, így részben tematikus (hittérítés, hitehagyás, vallási megújulás), részben vallások szerinti (iszlám, korai kereszténység). A *conversio* a vallás felvétele, annak elhagyása, vagy áttérés egy másik vallásra. Történhet vallások között, vagy valláson belül. Oka lehet doktrinális elköteleződés, vagy egy adott doktrínán belüli szemléletváltás. De mégis mi a vallás? Magánügy, vagy közérdek? Spirituális élmény, vagy politikai eszköz? Antropológiai tény, vagy helyi jellegzetesség? A továbbiakban a fenti kérdések segítségével a terjedelmes kötet ókori témájú előadásait emelem ki.

A *conversio* alanya

Előfordul, hogy csak egyetlen személy konverzál, és a *conversio* ennek ellenére nagy hatást gyakorol az adott vallásra. Ez a helyzet akkor, mikor a *conversio*ról szent szövegek számolnak be, narratív eszközként alkalmazva azt, és így állítva követendő példát az utókor elé. Egy ilyen esetet elemez Heidl György „Mária Magdolna megfordulása” című írásában (91–99. o.). Kiindulópontja az a probléma, hogy a feltámadt Krisztus első találkozását Mária Magdolnával János és Máté evangéliuma különböző, egymásnak részben ellentmondó módon beszéli el. A két narratíva eltérése leginkább Mária Magdolna viselkedésében érhető tetten, ami súlyos inkonzisztenciát mutat, amennyiben a hagyományos, János elbeszélését Máté folytatásaként értelmező hagyományt követjük. Az üdvtörténet